

Emre Dölen & Murat Koraltürk, *İlk Çimento Fabrikamızın Öyküsü 1910-2004*. Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı – Lafarge Aslan Çimento ortak yay. İstanbul 2004. 30x23 cm., 262 sayfa, renkli resimli, ciltli şömizli. ISBN 975-333-177-0.

Günümüzde inşaat malzemesi olarak yaygın kullanılan ve geleneksel “kireç harcı”ndan çok daha dayanıklı olan, suda ve havada çok daha çabuk sertleşen çimentonun ondokuzuncu yüzyılın ilk çeyreğinde İngiltere’de üretilmesiyle inşaat sektöründe önemli bir gelişme yarattığı söylenebilir. Türkiye’de büyük bir kısmı devlet tarafından inşa edilen kârgir binalarda (kışlalar, okullar, saraylar, hastaneler vb.) çimentonun, Avrupa’da bulunuşundan kısa bir süre sonra kullanılmaya başlandığı anlaşılmaktadır. Çimentoya olan ihtiyacın artması neticesinde, yirminci yüzyılın başında, Türkiye’de çimento üretecek iki şirket kurulmuştur. Bunlardan birisi 1910 yılında kurulan “Arslan Çimento Şirketi”, diğeri 1911’de kurulan “Eskihisar Suni Portland Çimentoları ve Su Kireci Anonim Şirketi”dir. Sermayedarları gayrimüslim Osmanlılar ve yabancılardır. Her iki şirket de fabrikalarını İstanbul’un doğusundaki Gebze ilçesinde kurmuşlardır. Birincisinin fabrikası

Darıca’da Ekim 1911’de, diğerininki ise Eskihisar’da Nisan 1912’de, bugün Eskihisar arabalı vapur iskelesinin bulunduğu yerde açılmıştır. 1920 yılında iki şirket “Arslan ve Eskihisar Müttehid Çimento ve Su Kireci Fabrikaları Anonim Şirketi” adı altında birleşmiştir. Bu şirket uzun yıllar “Arslan Çimento” olarak bilinen ve 1980’den itibaren “Lafarge Aslan Çimento” adı ile faaliyetini sürdüren şirketin çekirdeğidir. İlgi çekici bir diğere nokta da, çimento sanayiinin, tekstil dışında Osmanlı döneminde özel girişimin yatırım yaptığı tek sanayi dalı olmasıdır.

Yukarıdaki bilgileri aktardığımız ve burada tanıtmak istediğimiz E. Dölen ve M. Koraltürk’ün ortak çalışması esas itibarıyla bu iki şirketin ve fabrikalarının kuruluşunu, yaptıkları üretimi, savaş ve ekonomik kriz yıllarında yaşadıkları sıkıntıları, yıllar boyu geçirdikleri yapısal dönüşümleri bol görsel malzeme eşliğinde aktarmaktadır. Her ne kadar, yazarlar önsözde “Bu kitap Türkiye’nin özellikle Cumhuriyet döneminin iktisadi gelişiminde önemli bir yeri olan Türkiye’deki ilk üreticisi olan Arslan Çimento’nun kurum tarihini anlatmaktadır” ifadesini kullanmışlar ise de, kitap bir kurum tarihinin çok ötesine geçmiştir. Eser, Türkiye’de çimento sanayinin kuruluşunu ve sektördeki iniş-çıkışları, bunlara sebep olan ekonomik ve siyasi faktörleri belgeler ışığında inceleyen geniş kapsamlı bir eserdir.

Önsöz’den, kitaptaki bilgilerin önemli bir kısmının “Aslan Çimento”nun kendi arşivinde bulunan malzemeye (personel dosyaları, evrak defterleri vs) dayandığını anlıyoruz. Şirketin 1920’li yıllara kadar geri giden bu malzemeyi korumuş olması, diğere şirketlerin örnek almaları gereken bir tutumdur. Bu malzemenin, yalnızca kurum tarihine değil, dönemin sanayi ve iktisadi tarihine de ışık tutacak belgeler olduğuna şüphe yoktur. Türkiye’de sanayi tarihi bugüne kadar kısmen ve genellikle iktisadi yönüyle araştırılmıştır. Ancak kurulan sanayi tesislerini teknik yönden de inceleyen araştırmalara ve bunların teknoloji transferindeki rolünün incelenmesine hâlâ ihtiyaç vardır. Bu kitapta iktisadi ve kurumsal yön ağır basmaktadır. da, çimentonun üretim prosesinin teknik yönleri – hammaddelerin girişi, işlenişi ve son ürünün eldesi-- ile ilgili bilgi verilmesi, üretim metoduyla ilgili bilgilerin fabrikaların kuruluşunda nereden ve nasıl aktarıldığı, uygulanan üretim tekniklerinin yıllar içinde nasıl geliştirildiği, hammaddelerin nasıl ve nereden temin edildiğinin belirtilmesi de yararlı olurdu.

Şimdilik konusunda tek başvuru kaynağı olan bu eserin, Türkiye’de sanayinin çok boyutlu tarihini ele alacak yeni çalışmalara örnek olabileceğini düşünüyorum. Aynı zamanda, başka sanayi kollarında kurumsal tarihlerin – yalnızca büyük tesislerin değil – fakat daha küçük girişimlerin, hatta imalathanelerin tarihini yazma konusunda araştırmacıları heveslendirmesini dilerim.

Son yıllarda bazı sanayi kuruluşlarının tarihiyle ilgili kitapların yayımlanması, bu kuruluşların tarihçelerini araştırmacılara veya araştırma kurumlarına ısmarlaması sayesinde ortaya çıkmıştır. Kuruluşların bu girişimlerini sürdürmeleri, sanayi tarihimizin yazılması bakımından güzel fırsatlar yaratacak ve son derece yararlı olacaktır.

Feza Günergun

Emre Dölen & Mustafa Kaçar (editörler), *Türk Teknoloji Tarihi*. I. Türk Bilim ve Teknoloji Tarihi Kongresi (15-17 Kasım 2001) Bildirileri. Türk Bilim Tarihi Kurumu ve İSKİ ortak yay. İstanbul 2003. 16,5x23,5 cm, 315+7 s. Renkli resimli, ISBN numarası yok.

Tanıtacağımız yayın, Türk Bilim Tarihi Kurumu tarafından 2001 yılında İTÜ İnşaat Fakültesi'nde düzenlenen I. Türk Bilim ve Teknoloji Tarihi Kongresi'ne sunulan bildirilerin bir bölümünden oluşmaktadır. Bu husus kitap kapağında belirtilmiştir. Ayrıca, kitaba *Türk Teknoloji Tarihi* başlığı layık görülmüştür.

İçindekiler sayfasına kısa bir bakış, bildirilerin çok çeşitli konularda sunulmuş olduğunu göstermektedir. Bunlardan bazıları şöyle sıralanabilir: Osmanlı tekstil üretiminde kullanılan boyar maddeler; Osmanlı'da top dökümcülüğü; Osmanlı'da gemi inşa teknolojisi; bir Osmanlı su değirmeni örneği; el-Cezeri (13. yüzyıl) ve Takiyüddin'in (16. yüzyıl) mekanik aletleri; Anadolu'da enerji teknolojileri; İstanbul Darülfünunu'nda elektromekanik kürsüsü; Osmanlı'da deniz torpidoları; mütefennin bir şeyh Hezarfen Efendi; Türkiye'de jeofizik, jeomagnetizma, sismoloji çalışmaları; Yemen'de tarım bilimleri; Mimar Sinan'ın köprüleri ve su yolları; İstanbul'da su sayaçlarının tarihçesi; Cumhuriyet Türkiye'si'nde pancar üretimi; geleneksel tarım aletlerinin traktörle buluşması vd.

Yukarıda çok çeşitli konuları ele alan bildiriler topluluğunu (18 bildiri) içeren bu yayına *Türk Teknoloji Tarihi* başlığı gibi iddialı bir başlık koymanın pek doğru olmadığı düşüncesindeyim. Böyle bir başlığın, ancak, Türk teknoloji tarihinin değişik dallarındaki gelişmeleri, bir bütünlük içinde ve ayrıntılı araştırmalara dayalı olarak kaleme alınmış bölümleri içeren bir kitaba verilebileceği kanısındayım. Ayrıca, bu başlığı taşıyan bir kitabın yazılabilmesi için de, daha uzun yıllar derin araştırmaların yapılması, bu araştırmaları teşvik

etmek ve tartışmak için kongreler düzenlenmesi gerektiğine inanıyorum. Yayına, yalnızca "I.Türk Bilim ve Teknoloji Tarihi Kongresi Bildirileri" başlığının verilmesi herhalde her bakımdan daha isabetli olurdu.

İlginç bir husus da, Türk Bilim Tarihi Kurumu Başkanı E. İhsanoğlu'nun kongre bildiri kitabını takdim yazısı içinde (s.VII-X), İTÜ bünyesinde, Prof.Dr. Kazım Çeçen tarafından 1981 ve 1986 yıllarında düzenlenen Uluslararası Türk-İslam Bilim ve Teknoloji Tarihi kongrelerinden söz etmemiş olmasıdır. Bu kongreler, Türk teknoloji tarihi ile ilgili olarak Türkiye'de düzenlenen ilk kongrelerdir ve bu konudaki araştırmalara öncülük etmişlerdir. Kitapta yer alan bildirilerin kaynakları arasında gösterilen (s. 17, 245, 246, 247, 267, 269) bu kongreler sanki yok sayılmıştır. Bu şekilde bir görmezlikten gelme, E. İhsanoğlu'nun aynı yazısında "kapalı referanslar sistemimiz" (s. IX) dediği olaya bir örnek sayılabilir.

Bildirilerin tek tek değerlendirilmesi, bu tanıtma yazısının kapsamını aşacaktır. Burada yalnızca spesifik konulardaki bazı bildirilerin orijinal araştırmalara dayandığını, diğerlerinin ise bilinen, daha önce yayımlanmış bilgileri tekrarladığını belirtmek zorundayız. Bu sonuçlar değerli çalışmalar olmakla birlikte, bildiri olmaktan ziyade konferans niteliğini taşımaktadırlar. Ancak bu durumun, yayını tanıtığımız kongreye has olduğunu söylemek haksızlık olacaktır. Türkiye'de ve dünyada bu gibi örnekler sık sık görülmektedir.

Kitabın sonunda verilen "Yayımlanmamış Bildirilerin Özetleri" ile birlikte kongre programının da verilmesi uygun olurdu. Böylelikle, kongre çerçevesinde düzenlenen diğer etkinlikler hakkında bilgi edinmek mümkün olurdu. Diğer taraftan, bir kongre kitabı olduğu için, soru-cevap ve tartışmalara özet olarak dahi olsa kitapta yer verilmiş olması beklenirdi.

Kongre'nin orijinal çalışmaları teşvik etmiş olduğuna, bildiri kitabının da bu araştırmalardan haberdar olmamızı sağladığına şüphe yoktur. Bu bakımdan basılması faydalı olmuştur. Ancak bundan sonra, Türkiye'de teknoloji tarihi konusunda yapılacak bilimsel toplantıları belli konulara hasretmenin --kongre sonrasında tematik ve ilgi çekici kitapların ortaya çıkmasına olanak sağlayacağı için-- yararlı olacağına inanıyorum.

Feza Günergun